

DISKUSIA

ZAMYSLENIE SA NAD REEDÍCIOU ŽUPNEJ MONOGRAFIE *GÖMÖR-KISHONT VÁRMEGYE* Z VYDAVATELSTVA PATRIÓTA

Vo vydavateľstve Patrióta (ak tomu dobre rozumiem = Vlastenec) so sídlom v Rimavskej Sobote vyšla v roku 2008 reedícia *Gömör-Kishont vármegye* (Župa Gemer-Malohont) v pôvodnom vizuáli, zlatom orezaní, ktorá bola vydaná podľa jednotnej osnovy v rámci celokrajinského projektu *Magyarország vármegyei és városai* (Župy a mestá Uhorska) pri príležitosti tisícročného jubilea „zaujatia vlasti“ Maďarmi, t. j. ich príchodu do Európy a usadenia sa. Reedícia vyšla s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, Banskobystrického samosprávneho kraja, Nemzeti Kulturális Alap (Národná kultúrna základina) a Szülőföld Alap (Základina rodnej zeme). Náklad reedície nie je uvedený, len cena 950 Sk = 31,53 €; kniha váži 2400 gramov. Už svojím výzorom, rozsahom (717 strán), vecným záberom, úrovňou výkladových textov nebola nikdy „ľudovým čítaním“, ale účelovým oficiálnym produktom, reprezentáciou župy ako prosperujúceho regiónu vďaka tisícročnému Uhorsku.

Ale Uhorsko už sto rokov neexistuje a vnášať ho do 21. storočia prostredníctvom monografie župy tak, ako ho vnímali, prezentovali a podsúvali súdobí odborní a politickí prominenti, bez lekcie, ktorú mu udelila história v roku 1918, bez konfrontácie s výsledkami takmer storočného ďalšieho bádania a bez kontextu s moderným európskym ponímaním historických fenoménov, prichodí prinajmenšom ako nenáležité. Zámery a dôvody tejto reedície vydavateľa neuviedli. Monografia je síce cenným informačným zdrojom, ale aj v pôvodine bola záujemcom prístupná. Reedícia bez súvahy o jej trvalom prínose a súčasnom význame, bez akejkoľvek snahy preniknúť aj do slovenského prostredia, to nezodpovedá ani etickým normám a stráca na potenciáli odborného a kultúrno-spoločenského produktívneho využitia v súčasnosti. Segregovať sa jazykovo a minulosťou – navyiac spoločnou – nie je produktívny trend.

Uhorsko vzniklo po rozpade prvého slovanského kresťanského štátu – Veľkej Moravy v mocenskom vákuu, bez možnosti vzniku národných štátov ako štát multietnický, nie maďarský národný a takým zostalo až do svojho zániku. Štátotvorným činiteľom v ňom boli panovníci (aj cudzieho pôvodu) a okolo ich dvora zoskupená šľachta (aj rôzneho etnického pôvodu a domovskej príslušnosti). Tomuto aparátu sekundovala rímskokatolícka cirkev. Táto garnitúra nezabránila ničivému nájazdu Tatárov, ani viac ako storočnej okupácii centrálnych častí štátu Turkami.

Uhorsko sa skonštituovalo ako feudálny štát, v rámci ktorého vznikli mestské komunity, vytvorila sa súdobá spoločenská štruktúra, došlo k profesionálnej diverzifikácii populácie. Využívaním hmotných zdrojov a intelektuálnej potencie sa zabezpečovala životná úroveň a nabehol danej dobe príslušný vzájomný spoločenský servis. Dotvoril sa sídelný profil Slovenska, osídlili sa horské a podhorské oblasti a bolo viac ako sto rokov

hrádzou proti tureckej expanzii a zázemím stavovského odboja. Stredoveké Uhorsko bolo kresťanským a právnym štátom európskeho štandardu.

Humanizmus, reformácia, osvietenstvo a myšlienkové prúdy, ktoré oslovili Európu, prinášali nové hodnoty nielen v oblasti vedy, vierovyznania a kultúry, ale vnášali aj nové princípy do života, do spoločenského bytia. Takými boli prirodzené práva človeka a národov, princípy slobody, rovnosti a demokracie. To bola historická výzva aj pre Uhorsko, na ktorú nedokázalo náležite reagovať, a preto nedostalo, hoci tisícročné, legitimitu na existenciu v 20. storočí.

Prvou šancou bol revolučný rok 1848 v Európe. Základným motívom politických a následne aj vojenských aktivít bolo úsilie demokratizovať riadenie spoločnosti štátom (odstraňovať nedemokratické režimy) a presadzovať demokratické občianske práva, čo v mnohonárodných štátoch znamenalo nacionalizáciu, t. j. uplatňovanie práva na samourčenie až do odtrhnutia sa. Ako každá významná dejinná udalosť, boli aj roky 1848 – 1849 viacrozmernými, boli žičlivé na kreovanie rôznych politických koncepcií, od ktorých sa odvíjala aj propaganda, ktorá sa prelievala aj cez výpovednú hodnotu faktografie, čím generovala mýty, legendy, ale aj predsudky brániace vzájomnému pochopeniu sa. Zrodilo sa ich národnopolitické vnímanie, ktoré dominuje dodnes, a iba na tejto báze sa dá sotva dospieť ku konsenzu. Napriek existencii integračného potenciálu, dezintegračnú úlohu zohrali národné identity, neschopnosť politickej moci a elit dominujúcich národov reflektovať tieto identity s plnou vážnosťou a dôsledkami. Revolúcia síce zalomcovala monarchiou, ale táto otras ešte ustála, čo bol spoločný neúspech národných hnutí, ktorý zostal zaťažený polarizáciou národnostnej otázky, ktorá predznamenala ďalší vývoj.

Druhou šancou, a ukázalo sa že poslednou, bolo obdobie dualizmu (po roku 1867). História nastavovala danosti a potreby, ktorým sa nedalo vyhnúť. Testovala kvalitu politických programov, používaných prostriedkov a zrelosť vedúcich osobností. Nosnou zostávala demokratizácia vlády a správy spoločnosti a pribudlo budovanie modernej industriálnej spoločenskej štruktúry (prekonávanie feudálnej previazanosti výrobných sektorov, kreovanie trhového hospodárstva, prekonávanie stavovského zriadenia, rozširovanie a legalizovanie občianskych demokratických práv vrátane tých národných a vyplývajúcich z trhu práce). Nosným programom vnútornej politiky všetkých uhorských vlád bolo však úsilie vytvoriť z Uhorska maďarský národný štát, a to aj podriadením národných práv občianskym, čo v nedemokratických spoločenských podmienkach bolo kontraproduktívne. Problém rovnosti a rovnoprávnosti občanov bol v krajine celospoločenským, a nie iba nemaďarských národov. Tisícročné Uhorsko preto v 19. storočí neplnilo svoje historické poslanie, nestalo sa strojcom a garantom modernej demokratickej industriálnej spoločnosti. Toto by mali vedieť a pochopiť všetci, ktorí budú brať do ruky reedíciu župnej monografie, pretože je v nej všadeprítomný maďarsko-politický jednostranný profil Uhorska.

Hoci jednotlivé príspevky v monografii pojednávajúce o základných sektoroch spoločenského bytia sú zamerané aj na minulosť, dominantným je obdobie dualizmu. Ich autori zoskupili informácie, ktoré sú na pohľad objektívne, na bežné čítanie zrozumiteľné a výpovedné, vzbudzujúce uznanie a obdiv; vo svojej izolovanosti a strohosti sú ale zavádzajúce, pretože premietnutím do reality a porovnávaním (napríklad s inými regiónmi) strácajú na hodnote. Podsúvať ich v takejto verzii súčasnej maďarskej populácii, u ktorej

Uhorsko žije najviac v elementoch rodinnej tradície, a ktorá disponuje takými právami (volebné právo, sloboda prejavu a spolčovania, pohybu a pobytu, právo na vzdelanie a zdravotnú starostlivosť) a možnosťami, ktorých absenciu u predkov si asi neuvedomuje, nie je produktívnym príspevkom k jej historicko-spoločenskej a občianskej orientácii.

Bolo by nemorálne po sto rokoch monografiu, respektíve niektoré príspevky v nej recenzovať. Jej čitateľom ponúkam na zváženie informácie z konkrétneho života obyvateľov župy, ako ich publikovali súdobé uhorské štátne pramene. Kým počet obyvateľov Uhorska za roky 1869 až 1910 vzrástol o 46,4 %, počet obyvateľov župy len o 5,7 %; počet obyvateľov miest (Rimavskej Soboty, Rožňavy, Jelšavy, Revúcej a Dobšinej) z 11,4 % na 12,4 %, pričom 7,7 % obyvateľov žilo v sídelnej diaspóre (v kolóniách, na majeroch, pustatinách, lazoch či samotách). Demografický vývoj je v podstate dôsledkom úrovne populácie (jej sociálnych, zdravotných a kultúrnych pomerov). Urbanizácia je symptómom industrializácie, centralizácie služieb vo verejnom záujme a indikátorom úrovne sídelnej štruktúry. Z obývaných domov len 28,6 % bolo z kameňa a tehál, z váľkov a hliny 46,5 % a z dreva 24,8 %; pokrytých nehorľavou krytinou 49,7 %, šindľami 42,6 %, slamou, trstinou alebo kukuričným šúpolím 7,6 %. Čo sa týka existenčného zabezpečenia, 54,6 % obyvateľstva žilo z poľnohospodárstva, 26,5 % z priemyslu a remesiel, 7,5 % zo služieb verejnosti, 2,8 % z dopravy a 2,1 % z obchodu a peňažníctva; bez trvalého zamestnania bolo 3,8 % populácie a slúžok v osobných službách 2,3 %. Tieto čísla vykazujú profesijnú a sociálnu štruktúru obyvateľstva, ktorú vôbec nemožno označiť za náležitú začiatku 20. storočia.

Namiesto štatistickej analýzy jednotlivých odvetví uvediem niekoľko poznatkov, ktoré z nej vyplývajú. Zemepanská pôda obrábaná poddanými sa transformovala na veľkostatky, ale nie na inde nabiehajúce plantáže a farmy. Veľkostatky boli buď v prenájme, alebo sa kultivovali trvalými a sezónnymi pracovnými silami. Veľkostatky nad 50 ha malo 1,5 % majiteľov pôdy. Z ich celkového počtu až 57,8 % malo výmeru len do 6 ha. Po zrušení poddanstva tak vznikla masa malých a stredných roľníkov, ktorí pôdu obrábali ručne, ťažnými zvieratami, celou rodinou s cieľom vyprodukovať dostatok potravín pre vlastnú obživu. 32,1 % žijúcich z poľnohospodárstva tvorili nádenníci, sezónni robotníci, sluhovia a slúžky. Agrárny charakter župy sa za dualizmu nezmenil a poľnohospodárstvo sa nestalo surovinovým zázemím pre spotrebný priemysel. V potravinárskom sektore, mimo sezónnej konzervovej továrne, mlynov, liehovarov a pivovarov miestneho významu, absentovala výrobná cestovín, pečiva, mliekarenstvo a mäsiarstvo. Spracovanie koží uviazlo na garbiarňach, neexistovala výrobná textilii, len papierne na spracovanie handier.

Baníctvo a hutníctvo – tradičné v regióne – sa dostávalo do útlmu. Žilo z neho už len 5,3 % zo zamestnaných v priemysle a remeslách. Hutnícka výroba zostávala na úrovni prvovýroby, bez ambícií preniknúť svojimi produktmi do sféry priemyselňovania, mechanizácie poľnohospodárstva, dopravy a stavebníctva. Moderné hutnícke závody sa budovali už mimo župy (Ózd, Šalgótarián). Začala síce ťažba nerudných surovín (magnezit, azbest), lenže tie sa ďalej v župe nezhodnocovali. Drevná surovina sa spracúvala len na laty, dosky a hranoly; stavebná výroba disponovala len vápenkami a tehelnami a sklárne produkovali tabuľové sklo.

Pokiaľ v župe existovala priemyselná výroba, produkovala len prvovýrobné produkty a nie tovar s pridanou hodnotou. Treba pripomenúť, že inde nabiehal už nové technológie zamerané na nové potrebné druhy tovarov, pre ktoré mal aj región dispozície (napr. cukrovarníctvo, tabakový priemysel, strojárstvo, obuvníctvo, konfekcia, nábytkárstvo, prefabrikáty, elektrotechnický a chemický priemysel). Deficitné zložky umožňovala zabezpečiť aj nová dopravná sieť – železnice. Uhorská vláda ponechávala regióny na samovývoj. Neintervenovala investovaním a tam, kde nebol miestny kapitál a ani záujem ekonomika – a tým aj spoločenský život vo svojich existenčných bázach – stagnovali. Absencia moderného priemyslu prenechávala trh rôznym remeslám a živnostiam, ktoré zotrvali na báze rodinného podnikania a domáckej výroby.

A ešte dva dodatky. Už sto rokov bola zavedená školopovinnosť. Roku 1869 vedelo v župe z mužskej školopovinnnej a dospeljej populácie čítať a písať 63,3 % a zo ženskej 46,6 %. Hoci v Uhorsku bola len 6-ročná školopovinnosť, v roku 1910 ešte pätina populácie bola analfabetmi. Roku 1868 malo volebné právo v celej župe len 2 800 osôb (v Rožňave 585 a v Rimavskej Sobote 455). Po volebnom zákone z roku 1874 získalo zo 110-tisícovej dospeljej populácie volebné právo len 11 276 osôb; politická moc v regióne zostala vyhradená pre aristokraciu a najbohatších.

Je vhodné čitateľa tohto príspevku poinformovať aspoň stručne aj o obsahu pojednávanej monografie. Obsiahly predhovor napísal gróf Gejza Andrassy. Prvá stať sa zaoberá prírodnými danosťami Gemera-Malohontu. Druhá je venovaná obciam župy (v abecednom poradí) a v štruktúre: geografická lokalizácia, komunikačné možnosti, obyvateľstvo (počet, národnosť, náboženstvo), zemepláni, osobnosti, stavebné objekty v obci, relikty historických stavieb, zvláštnosti chotára, mimoriadne udalosti... Osobitné články sa ušli mestám – v štruktúre ako pre obce, ale s uvedením ich historického vývoja, s miestnymi inštitúciami a spoločenským životom. Nasleduje stať o ľude, o Maďaroch, Slovákoch a Nemcoch, o ich hmotnej a duchovnej kultúre. Potom nasledujú kapitoly s ekonomickým obsahom: o poľnohospodárstve a chove dobytka, lesníctve a poľovníctve, priemysle, obchode, peňažníctve, baníctve a hutníctve i doprave. Z oblasti všeobecného verejného záujmu sú tu state o zdravotníctve, školstve a súdníctve. V časti nazvanej *Písomníctvo, veda a umenie* je v abecednom poradí 196 mien osobností s rôznym vzťahom k regiónu, rôzneho spoločenského postavenia a uznania; nie sú tam iba literáti, vedci a umelci, ale aj iné spoločensky uznávané osobnosti. Cirkevné dejiny sú pojednané ako Rožňavské biskupstvo, dejiny evanjelickej a kalvínskej cirkvi. Záverečné kapitoly sú venované pravekému osídleniu regiónu, jeho histórii podľa periodizácie uhorských dejín a šľachtickým rodom. Osobitné miesto zaujímajú Andrassyovci, najstaršie šľachtické rody (12) sú vydedukované z historických dokumentov a po plejáde šľachtických mien zo stredoveku nasleduje abecedný zoznam 193 mien šľachtických rodov. Čo sa týka vecnej štruktúry, tejto monografii nie je čo vytknúť. Problémom je už spomínaná metodológia a intencia vecných príspevkov. A ešte niečo: hoci sú strany 192-234 venované obyvateľom župy, taký istý rozsah 40-tich strán je venovaný Andrassyovcom a ďalších 30 strán ostatnej regionálnej aristokracii.

Slováci tvorili v polovici 19. storočia polovicu obyvateľstva župy a ešte po desaťročiach maďarizácie sa v roku 1910 k slovenskej národnosti hlásili dve pätiny obyvateľstva Gemera-Malohontu. V monografii sú prítomní v stati o obyvateľstve, ale ako

„*tótok*“ so svojou hmotnou a duchovnou kultúrou. Sú viac urastení ako ramenatí, ale len výnimočne ich možno považovať za pekných. „*Asszonyok és lányok ... mind a férfiak ... csak kevés kivétellel mondható szépeknek*“ (s. 200). Sú lojálnymi občanmi štátu, plnia si povinnosti, radi sa učia maďarčinu, radi si dávajú deti do maďarských škôl. Tí, ktorí žijú v kontakte s maďarským prostredím, sú aj kultivovanejší a mravní, ale tých, ktorí žijú v horských oblastiach (hoci sú pobožní, úslužní a pracovití), telesne i duševne ničí pijatika (s. 198). Až na Tisovec, Horehronie a Muránsku dolinu sa mladé pokolenie pomadžarčuje: „*...tótáság fiatalabb nemzedéke minden tót lakta vidéken magyarosodik*“ (s. 192). V niektorých oblastiach je slovenská ľudová kultúra popísaná pomerne vyčerpávajúco (napr. pri odievaní a obúvaní), zatiaľ čo v iných oblastiach (napr. nárečie) len povrchné, akoby z povinnosti. V príslušných textoch sú aj slovenské názvy a citácie, písané „slovensko maďarským pravopisom“ s neznalosťou vecí a gramatiky. (*Ked som išla cez seláni les* = cez zelený les; *na moju milú som šeptal* = som sa pýtal; s. 227). Vďaka „slovenským košeliám“ (s. 208) sa v monografii ocitol aspoň raz pojem slovenský.

Hungarizácia slovenskej evanjelickej cirkvi sa vysvetľuje ako právny postulat vedenia cirkevnej administrácie v maďarčine. Superintendenta Pavla Jozeffyho, doručovateľa *Prestolného prospópisu cisárovi a palatínovi o krivdách páchaných na Slovákoch*, autor uvádza iba v súvislosti s Úniou, t. j. zámerom zjednotenia evanjelikov s kalvíni (s. 451, 452). Slovenskí vlastenci z rokov 1848 – 1849 Štefan Marko Daxner, Ján Francisci Rimavský, Michal Bakulíni, ktorí vyvolali „panslávске nepokoje“, boli panslávskymi agitátormi („*panszláv agitátorok*“; s. 606). Na strane 360 a nasledujúcich je uverejnená súdna dokumentácia z ich súdenia náhlým súdom v Plešivci. Nešlo o rebélie Slovákov a o buričov, ale o slovenské národné hnutie a jeho predstaviteľov, ktoré bolo tak legitímne ako maďarské. Prvé slovenské evanjelické gymnázium v Revúcej je prezentované ako „*szláv*“ s vyučovacím jazykom „*tót*“, ako hniezdo panslavizmu, ktoré vychovávalo svojich študentov k nenávisti k svojej vlasti a Maďarom (s. 178, 189, 389). Miestni vlastenci údajne toto nemohli strpieť, memorandom si vymohli zákrok, t. j. zotvorenie školy. V kapitole o *Písomníctve, vede a umení* nie je uvedená ani jedna osobnosť píšuca po slovensky; absentujú také osobnosti ako Juraj Palkovič, Pavol Jozef Šafárik, Pavol Dobšinský, Ján Botto... Záver je jednoznačný: župu obývajú aj Slováci, na ktorých pomadžarčení sa úspešne pracuje, ale ešte si zachovávajú atribúty národnej identity a čo sa týka vedy, umenia, politiky... nemajú nič, čo by bolo hodné zmienky. O tom, že sa tótom zablokovali všetky národné aktivity a ich zástupcov nepripustili do nijakých regionálnych funkcií, o tom niet zmienky ani „medzi riadkami“.

Týmto príspevkom som snažil aspoň čiastočne vykompenzovať to, čo mi v reedícii chýba. Demografia a štatistika sú dnes nezastupiteľnou zložkou historického poznávania. V kompetencii histórie ako učiteľky života nie je iba registrovať, ale informácie otvárať smerom k ich zhodnoteniu v danej dobe, k významu a odkazu pre súčasnosť. Slovenská historiografia maďarskú monografiu o župe pozná z pôvodného vydania, pristupuje k nej s uznaním, ale aj s odstupom. Reedíciou sa nijako nezovšeobecnila jej prístupnosť a využitelnosť. Vydavateľ neuvádza, kto bol jej objednávateľom. Nevie, ktorá zo súčasných inštitúcií je kompetentná prezentovať sa už sto rokov zašlou minulosťou.

Gemersko-malohontská župa zanikla takmer pred sto rokmi. Gemer-Malohont naozaj žije ešte v spoločenskom vedomí. Udržiava ho v ňom pomenovanie inštitúcií, reví-

talizácia fenoménov z minulosti – neraz aj irelevantná (napr. občasník, ktorý vydáva samospráva mesta Rimavskej Soboty, má úplne nelogický názov). Región a spôsob života v ňom sa za sto rokov zmenil. Dostal sa do iných územnosprávnych začlenení, dokonca do iných štátov a jeho obyvateľstvo do iných spoločensko-politických zriadení. Novo prežité storočie od vydania pôvodnej monografie bolo historicky mimoriadne. Krajom sa prehnali dôsledky prvej svetovej vojny a druhá svetová vojna. Dvadsiate storočie prenikavo zasiahlo do všetkých sfér spoločenského života. Odborníkom prináleží úloha ukázať, v akom domove žije súčasná populácia a na čo má byť právom hrdá. Ale to je výzva aj pre samosprávy, odborné regionálne inštitúcie a občianske združenia. Na reedícii je pre mňa najcennejším práve dodatok; zoznam literatúry a autorov, ktorí sa od čias vydania pôvodnej monografie regiónom zaoberali. Uvítal by som jeho aktualizáciu a publikovanie aj v slovenskej verzii.

Július Alberty

Dr. h. c. PhDr. Július Alberty, CSc., v. r.
emeritný profesor Filozofickej fakulty UMB
Chabenecká 1, 974 11 Banská Bystrica